

LIST DR. T. MÜNZOVI

T. Münz: *Listy filozofom*. Bratislava, Kalligram 2002, 206 s.

La Foresta 1. 9. 2002

Veľavážený pán doktor,

je prvý septembrové nedeľné popoludnie, keď sedím v tichu izby františkánskeho kláštora neďaleko Bruselu a začínam písať tieto riadky. Pred chvíľou som dočítal Váš posledný list z *Listov filozofom* a ukončil som krásnu púť a zároveň krásne myšlienkové dobrodružstvo, ktoré som prežíval pri čítaní Vašich úvah. Skutočne som rád, že som si na cestu a pobyt v Belgicku zobral so sebou Vašu knihu, pretože jej čítanie bolo nádherným zážitkom, zážitkom ducha a myslenia, zážitkom zo spôsobu, akým ste sa vyrovnávali s otázkami, ktoré Vás trápia a zaujímajú. Tak, ako to býva pri myšlienkových dobrodružstvách s filozofiou, ich krása nespočíva len v tom, že sa stotožníme s tým, čo napísal autor, ale možno je to ešte o to krajšie, že s ním v niečom nesúhlasíme, že nás v niečom zase podnietil formulovať svoj názor či aspoň stanovisko k jeho úvahám. Priznám sa Vám, že pri čítaní *Listov filozofom* som marginálne Vašej knihy hojne "doplnil" svojimi poznámkami, ktoré boli priamo podnietené Vašimi úvahami, to najmä v prípade Vašich úvah o mravnosti, zvlášť v súvislosti s otázkami dobra a zla.

V mnohých prípadoch sa moje poznámky týkajú toho, že v *Liste Platónovi* spomínate sociobiológiu a memetiku, ktoré prichádzajú s novým pohľadom na svet mravnosti a morálky, ale ďalej sa tým nezaoberte či neformulujete svoj názor na túto problematiku (s. 27 - 28). Ak by sme akceptovali názory sociobiológie či memetiky, potom je nám zbytočná (priam sifyfovsky zbytočná) práca zaoberať sa svedomím, pravdou, čo je dobro a zlo, prečo je človek tvorcom dobra a zla, kto je za to zodpovedný atď. Výčitky svedomia, ako o nich píšete v *Liste Voltairovi* (s. 32 - 33), sú potom nepodstatné a zdá sa, že aj samotné svedomie je "nesystémový" prvok u človeka. V konečnom dôsledku by sme ako filozofi mali uvoľniť pole pôsobnosti biológom, sociobiológom, evolučným psychológom atď. Potom by nám bol zbytočný pesimizmus či optimizmus vo vzťahu k našej budúcnosti. Ostávalo by nám len čakať na to, kam budú smerovať naše gény a ktoré mémy budú najsilnejšie a najproduktívnejšie, a teda kam nás zavedú.

Z čítania Vašich listov mám dojem, že čiastočne máme rovnakú dilemu: na jednej strane je to spinozovská viera v silu rozumu (v ktorej sa však možno líšime, čo sa týka jej intenzity) a na druhej strane je to bremeno, ktoré nás ťaží s uvedomovaním si miery zla vo svete (a tu si tiež myslím, že sa líšime v uvedomovaní si tejto intenzity). Z toho vyplýva aj rozdiel v našom nazeraní na súčasný svet dobra a zla. Zatiaľ čo ja mám bližšie k miernemu optimizmu práve na základe tej spinozovskej viery v silu rozumu, Vy máte pochybnosti o tom, či je tento rozum dostatočne silný, resp. schopný podporovať a produkovať dobro, pretože na druhej strane si veľmi silno uvedomujete to, aké zlo

napáchal rozum v dejinách ľudstva (tento rozdiel medzi nami môže vyplývať aj z našej rozdielnej životnej skúsenosti). Ani ja však nezatváram oči pred zlom, ktoré je tu prítomné, uvedomujem si ho, ale zastávam názor, že dobro v našom živote prevláda (aspoň mierne), len vo väčšine prípadov je také všedné, prípadne mlčanlivé, až tiché, že veľmi často ani nevzbudzuje našu pozornosť. Možno ho považujeme dokonca za samozrejmosť. Na rozdiel od toho zlo je oveľa agresívnejšie, púta na seba pozornosť, narobí okolo seba oveľa viac kriku. Zlo je dokonca oveľa atraktívnejšie aj pre médiá, ktoré sa naháňaním senzácií snažia zvyšovať svoju sledovanosť a v konečnom dôsledku prijmy z reklamy.

Veľmi ma zaujalo Vaše tvrdenie, že existencia mravnosti je zlým znakom (s. 60, 129), pretože to dokazuje, že potrebujeme mravné direktívy, ktoré slúžia na to, aby nás chránili pred nami samými. Ak má byť existencia mravnosti zlým signálom o človeku, musíme si najprv odpovedať na otázku: Aký je človek? Je vo svojej podstate dobrý, alebo zlý? Bol dobrý alebo zlý v stave svojho zrodu, alebo sa takým stal len v priebehu svojho vývoja? Spinoza tvrdil, že človek sa dobrým alebo zlým nerodí, ale sa ním stáva. Locke podobne hovoril o človeku ako o "tabula rasa", John Stuart Mill hovoril, že morálne pocity nám nie sú vrodené. Z toho by teda vyplývalo, že človek sa dobrým alebo zlým stáva až v priebehu svojho vývoja a pôvodne bol "čistou nepopísanou doskou". Lenže potom je tu namieste otázka: Kde sa v ňom nabralo dobro alebo zlo? Môžeme pripustiť, že v priebehu svojej primitívnej činnosti zisťoval, že jedno konanie je pre neho dobré a druhé zlé. Lenže je tu ešte iný moment. Keby sme vychádzali z kresťanskej tradície, odkiaľ sa nabralo zlo u Adama a Evy, prečo jedol Adam jablko zo zakázaného stromu poznania? A ďalej, odkiaľ sa u Kaina nabralo toľko žiarlivosti voči svojmu bratovi Ábelovi, že ho zabil? Stvoril Boh Adama a Evu už takých, že boli vo svojej podstate dobrí aj zlí? Ak by sme akceptovali toto kresťanské východisko pre naše uvažovanie, potom musíme konštatovať, že človek sa rodí dobrý aj zlý, že sa ním nestáva až v priebehu svojho vývoja. Veď Kain nemal vo svojom okolí nič také, čo by ho na zlo navádzalo, na rozdiel od Adama a Evy. Kain potom už musel mať v sebe zlo, ktoré sa u neho prejavilo v podobe žiarlivosti. Lenže odkiaľ sa v ňom nabralo? Stvoril ho Boh takého? Alebo hriech Adama a Evy sa preniesol na Kaina? Lenže prečo nie aj na Ábela? Ábel na rozdiel od svojho brata Kaina nemal nikdy pocity zloby či žiarlivosti na svojho brata? To nevieme, pretože Kain vošiel do dejín ako bratovrah. Aj v nadväznosti na Vaše vyjadrenia o svätcoch, ktorí sa stali mravne vyspelými vďaka tomu, že zvíťazili v boji s vlastnou nerestou (s. 63), môžeme konštatovať, že sa nerodíme ako čisté nepopísané dosky, ale na druhej strane sa nerodíme ani ako "svätci", ale ani ako zločinci. "Svätcami" alebo zločincami sa stávame. Mravnosť a morálka sú práve tými inštitúciami, ktoré nám napomáhajú rozvíjať to pozitívne v nás a obmedzovať či držať na uzde to negatívne. Podporujú v nás humanitu a držia na uzde našu beštialitu. Takže si vôbec nemyslím, že existencia mravnosti by mala byť zlým znakom či signálom o nás. Práve naopak, myslím si, že dokladá našu snahu byť lepšími, dokazuje, že vieme o svojich slabostiach, preto aj prostredníctvom mravnosti a morálky sa ich snažíme držať na uzde či pod kontrolou. Je tiež pravda, že nie vždy sa nám to darí, ale snažíme sa. Nikto z nás nie je dokonalý, preto robíme chyby, niekedy až tragické, ale práve mravnosť a morálka sú na to, aby nám pomáhali v tom večnom boji s nami samými. Je to skutočne

nekonečný boj dobra a zla, anjela a diabla, "svätca" a "beštie" v každom z nás. Nikto z nás nie je ochránený pred riešením tejto dilemy, niekedy v ostrejšej, niekedy v miernejšej podobe, ale nemôžeme sa tomu vyhnúť. Raz sme v tomto boji úspešnejší, inokedy zase menej úspešní a stáva sa, že v tomto boji aj podľahneme. To v mnohom závisí aj od našej mravnej vyspelosti. Práve to, ako často dokážeme v tom boji víťaziť, dokazuje našu mravnú vyspelosť. Som presvedčený o tom, že nejestvuje mentálne zdravý človek, ktorý by mohol celkom úprimne o sebe povedať, že vždy, v každom jednom takomto morálnom boji zvíťazil a bez zaváhania. Musel by to byť výnimočný prípad anjela, lenže aj u anjelov je vraj šanca, že môžu podľahnúť pokušeniu a padnúť. Teda naša prirodzenosť nie je jednofarebná, ale je to zmes egoizmu, altruizmu a iných -izmov. V spojitosti s tým potom mravnosť a morálku chápem ako čosi pozitívne, čo pomáha človeku žiť a lepšie žiť.

Možno takisto pokračovať tým, čo píšete na s. 63, keď hovoríte o tom, že mravnú vyspelosť osoba dosiahla obyčajne tým, že zvíťazila nad protikladným spôsobom života. Ak by tu nebolo toho zla v nás a okolo nás, mohol by sa vôbec človek stať mravne vyspelým, mohol by mravne rásť? Na základe čoho by mohol mravne rásť, keby bol stále mravne dobrý? Človek sa "svätcom" nerodí, nanajvýš sa "svätcom" stáva, aj keď mám vážne výhrady voči pojmu svätec v súvisi s morálkou a mravnosťou, na čo som upozorňoval už predtým.

Pri *Prvom liste Nietzschemu* som si urobil na s. 90 takúto poznámku k Vašmu textu: "Zdá sa mi aj v kontexte s inými listami, že antropologický pesimizmus je Münzova východisková pozícia. A či aj cieľ? Asi nie celkom, možno mierny skepticizmus." To cítiť vo viacerých Vašich listoch, nielen v spomínanom liste Nietzschemu, no takisto cítiť aj také opatrné, či až nesmelé dрукovanie životu ako v *Liste Schweitzerovi* alebo na s. 94. Veľmi často charakterizujete človeka cez paradox beštiality a humanity (napríklad v *Liste Feuerbachovi*, s. 79 - 84), lenže tento paradox je asi taký večný, ako je sám človek, a podľa všetkého je neriešiteľný. Človek je anjel a beštia zároveň. Jedno zachraňuje, druhé ničí, ale to sám priznávate a považujete to za čosi prirodzené, že jedna smrť plodí druhý život a že je to večný kolobeh zrodzenia a umierania (*List Schweitzerovi*, s. 59 - 60). Keď som pred chvíľou napísal, že paradox beštiality a humanity je večný, chcel som ešte dodať, že možno problém spočíva v súčasnosti okrem iného aj v tom, že čím ďalej, tým viac si uvedomujeme tento paradox, sme čoraz citlivejší na prejavy našej beštiality, teda vzrastá jednak naša morálna senzitivnosť, ale aj uvedomenie si zodpovednosti za túto našu beštialitu.

Zaujímavou črtou vo Vašom *Druhom liste Nietzschemu* je idealizácia zvieracej riše (s. 115 - 118) a vyjadrenia sklamaní z rozumu kvôli problémom, ktoré nám spôsobil (podobne aj na s. 140). Dokonca tvrdíte, že "...naším strateným rajom je zvierací život..." (s. 129). Zakladateľ sociobiológie E. O. Wilson vo svojej práci *O ľudskej prirodzenosti* však napísal, že ľudia sú pokojnými pacifistami v porovnaní s mravcami, prípadne pavánmi pláštikovými, ktorí, keby mali nukleárne zbrane, tak do týždňa zničia svet (E. O. Wilson: *O ľudskej prirodzenosti*. Praha, Lidové nakladateľstvá 1993, s. 103). Myslím si, že pri hľadaní odpovede na tento problém možno uplatniť ako východisko názor J. S. Milla, ktorý formuloval vo svojej práci *Utilitarizmus* a ktorý sa týka podstatnej kvalitatívnej odlišnosti života zvierat a človeka, čo on dokumentoval cez

protiklad prasata a cloveka. Mill sa pytal, ktorý clovek by si z dlhodobého hľadiska radšej vybral osud prasata než svoj ľudský osud. Tvrdím, že žiadny mentálne zdravý clovek by to neurobil. Naše trápenia a radosti sú trápeniami a radosťami nášho druhu, zatiaľ čo trápenia a radosti prasiat sú iného druhu, sú neprenosné, resp. nesúmerateľné s našimi. My by sme nechceli z dlhodobého hľadiska mať trápenia a radosti prasata a s najväčšou pravdepodobnosťou ono by asi tiež nechcelo mať naše trápenia a radosti.

Ešte mám odlišný názor v prípade Vášho jednoznačného odsúdenia lži (s. 126). Je dosť príkladov, keď lož môže mať pozitívne sociálne dôsledky, ktoré prevládajú nad negatívnymi. Dokonca to akceptujú už aj kantovci, napriek tomu, že ich veľký učiteľ tvrdil, že povinnosťou je hovoriť vždy pravdu, nech sa deje, čo sa deje. Nestotožňujem sa celkom ani s Vaším pohoršením nad súčasným clovekom, ktorý je podľa Vás horší než starozákonný Boh (s. 138). Keby mal starozákonný Boh také prostriedky ničenia ako súčasný clovek, tiež by ich použil. Mal však k dispozícii len to, čo mu "dovolil" vtedajší clovek svojím rozumom. Podobne by som to mohol napísať aj o cloveku minulosti, či už v antike, alebo stredoveku. Keby ľudia v antike a stredoveku mali nukleárne, chemické a biologické zbrane, tak by ich určite použili vo vojnách, ktoré viedli. Keďže ich nemali, a teda ich nemohli použiť, neboli o nič lepší, než je clovek súčasnosti. Vraždili a zabíjali v kontexte vedeckých a technických poznatkov svojej doby. Ich zloba zodpovedala ich dobe, zatiaľ čo zloba súčasnosti zase zodpovedá našej prítomnosti.

Zdá sa mi, že Váš pesimizmus pramení z toho, že sa zamýšľate nad clovekom ako ľudstvom a tam ho charakterizujete ako chudáka (s. 142). Ja dávam prednosť vo svojej koncepcii jednotlivému cloveku a tu si myslím, že nemusí byť nevyhnutne chudákom, nemusíme byť bezútešnými pesimistami nad jeho osudom. Z Vašich vyjadrení o cloveku ako ľudstve zaznieva akoby obava z toho, že clovek je sám v tomto svete so svojou beštialitou, so svojím rozumom, ktorý nevieme, čo nám prinesie, a clovek nevie prekonať osamelosť a bezútešnosť svojho pobytu vo svete, pretože napriek schopnostiam svojho rozumu nevie nič o tom, kam to všetko speje a či to vôbec niekam speje. Clovek ako ľudstvo vie veľmi málo o tom, odkiaľ putuje, a vonkoncom nevie, kam kráča (s. 132). Ja by som však uprednostnil individuálne hľadisko cloveka, ktorý predsa môže viac vedieť o tom, odkiaľ ide, kde sa nachádza a kam sa chce dostať. Tu vidím rozdiel medzi Vaším pesimisticky založeným skepticizmom, až bezútešnosťou a mojím miernym optimizmom, pretože Váš uhol pohľadu je "makrosociálny" či skôr univerzálne filozofický, zatiaľ čo môj je "mikrosociálny" či skôr individuálne etický.

Zmráka sa, stmieva sa, k noci sa chýli, ako svojho času napísal básnik, a ja pomaly končím svoj list písaný v tichu františkánskeho kláštora. Je ešte veľmi veľa toho, čo by som Vám chcel napísať. Mám na mysli všetky tie časti či strany, kde som si dal výkričník, poznámku NB atď., ktoré u mňa znamenajú, že je to veľmi dôležité, že s tým plne súhlasím, že si to mám zapísať atď. Určite je toho podstatne viac ako tých mojich niekoľko odlišných názorov. Ak Vám však len napíšem, že s Vami súhlasím, tak to nie je to najpodstatnejšie pre Vás ako filozofa a mysliteľa. Dôležitejšie sa mi zdá úprimne Vám napísať, čo vidím inak, prípadne v čom vidím slabosť nejakej argumentácie. To považujem za produktívne a len to je cesta rozvoja slovenskej filozofie, ale aj tých, ktorí to s filozofiou myslia úprimne a vážne. Žiaľ, po mojich skúsenostiach za posledné roky viem, že je to trnistá a nevďačná cesta. Veď to určite sám dobre viete. Som veľmi rád,

že Vaše *Listy filozofom* uzreli svetlo sveta, a pevne verím, že aj prostredníctvom *Listu M. Várossovi* (ale nielen tým) pomôžu slovenskej filozofii, aby bola sama sebou.

Ešte raz vďaka za príjemný zážitok z putovania svetom myšlienok, ktorý som prežíval spolu s Vami v priebehu dní, keď som s ceruzkou v ruke čítal Vašu knihu.

S úctou, vďakou a srdečným pozdravom

Vasil Gluchman

Doc. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.
Katedra filozofie FF PU
ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
SR

AKÉ SÚ PROBLÉMY FILOZOFIE SOCIÁLNYCH VIED?

BRIAN FAY: *Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup.* Preklad Jana Ogrocká. Praha, SLON 2002, 324 s.

Takmer vzápätí po vydaní *Contemporary Philosophy of Social Science: A Multicultural Approach* sa aj slovenský záujemca môže zoznámiť s českým prekladom knihy Briana Faya. Autor, výkonný redaktor prestížneho časopisu *History and Theory*, pôsobí ako profesor filozofie na Wesleyan University. Vo svojej monografii sa venuje viacerým problémom filozofie a metodológie sociálnych vied. Každá kapitola má v názve otázku, ktorá sa následne rieši, pričom stručná podoba tohto procesu je zachytená v *Zhrnutí*. Uvítať treba aj to, že zakončenie každej kapitoly tvorí zoznam literatúry súvisiacej s problematikou. Občas do textu preniká i multikultúrny prístup, ktorý zdôrazňuje rôznosť kultúr v skúmanom svete.

Hneď v prvej kapitole autor zvažuje samotnú možnosť sociálnych vied. Je možné, aby antropológ porozumel rituálom určitého kmeňa, ak nie je jeho členom? Môže historik 20. storočia vysvetliť konanie stredovekého rytiera? Fay sa teda pýta: "Musíme byť tím, koho chceme znáť?" Krajnú odpoveď podáva solipsizmus (účastnícka epistemológia), podľa ktorej človek poznáva len vlastné skúsenosti. Fay ukazuje, že takéto stanovisko vedie k absurdným dôsledkom. Aby sme niečo poznali, nemusíme disponovať konkrétnou skúsenosťou poznávaného, ale byť schopní ju "identifikovať, popsať a vysvetliť" (s. 33), pretože pri poznaní ide o "*pochopení smyslu této zkušenosti*" (s. 42), a nie o jej prežívanie.

Hrozbou sociálnych vied je aj epistemologický relativizmus, ktorý tvrdí, že poznanie je konceptuálnym rámcom určené, je možné len v jeho vnútri a rôzne rámce sú navzájom neporovnateľné. Fay upozorňuje, že tvrdenie o nesúmerateľnosti konceptuálnych schém je paradoxné (využíva na to i Davidsonov argument prekladom). "Dalo by se říci, že neshoda mezi paradigmaty předpokládá základní shodu v jejich pozadí."